

The Reflection of Some Moral Teachings of Surah Luqman in Saadi's Bustan

Aghileh Reza¹

Graduate School of Literature and Humanities, Bent al-Hoda Higher Education Institute, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.

Atefeh Khodayi²

Department of Persian Language and Literature, Al-Mustafa Open University, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.

Abstract

This study aims to investigate the reflection of moral teachings of Surah Luqman in Saadi Shirazi's Bustan. Surah Luqman, as one of the moral chapters of the Holy Quran, presents a collection of noble human values including monotheism, respect for parents, gratitude, knowledge and action, child upbringing, avoidance of arrogance, tongue control, and helping the needy. Bustan, Saadi's precious work, is also an ethical book that discusses human virtues in eight chapters. The research method is descriptive-analytical and comparative. The findings indicate that in most moral aspects of Surah Luqman, Bustan is aligned with it, and Saadi has been able to recreate Quranic teachings in an attractive literary form. This demonstrates the profound influence of the Holy Quran on Persian literature.

Keywords: Surah Luqman, Saadi's Bustan, Moral Teachings, Comparative Literature.

¹ aghileh.reza@yahoo.com.

² a.khodayi@mou.ir.

بازتاب برخی آموزه‌های اخلاقی سوره لقمان در بوستان سعدی

عقیله رضا^۱

مدرسه عالی ادبیات و علوم انسانی، موسسه آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

عاطفه خدایی^۲

گروه زبان، ادبیات و فرهنگ شناسی، دانشگاه مجازی المصطفی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

چکیده

هدف این پژوهش، بررسی بازتاب آموزه‌های اخلاقی سوره لقمان در بوستان سعدی شیرازی است. سوره لقمان به‌عنوان یکی از سوره‌های اخلاقی قرآن کریم، مجموعه‌ای از ارزش‌های والای انسانی همچون توحید، احترام به والدین، شکرگزاری، علم و عمل، تربیت فرزند، دوری از غرور، کنترل زبان و کمک به نیازمندان را در بر می‌گیرد. بوستان، اثر گرانبهای سعدی نیز کتابی اخلاقی است که در هشت باب به بیان فضیلت‌های انسانی پرداخته است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در اکثر محورهای اخلاقی سوره لقمان، بوستان با آن همسویی دارد و سعدی توانسته است آموزه‌های قرآنی را در قالبی ادبی و جذاب بازآفرینی کند. این امر بیانگر تأثیرپذیری عمیق ادبیات فارسی از قرآن کریم است.

کلید واژه‌ها: سوره لقمان، بوستان سعدی، آموزه‌های اخلاقی، ادبیات تطبیقی.

¹ aghileh.reza@yahoo.com.

² a.khodayi@mou.ir.

۱. مقدمه

قرآن کریم به‌عنوان مهم‌ترین منبع هدایت و تعالی بشر، همواره الهام‌بخش اندیشمندان و محققان مسلمان در تمامی اعصار بوده است. در میان سوره‌های قرآن، سوره لقمان جایگاه ویژه‌ای دارد؛ چراکه در آن مجموعه‌ای از ارزش‌های اخلاقی والا همچون احترام به والدین، شکرگزاری، علم‌آموزی، تربیت فرزند و دوری از غرور و تکبر در قالب نصیحت‌های پدرانه به فرزند عرضه شده است. این آموزه‌های جاودانه، فراتر از زمان و مکان، راهنمای عملکرد انسان در تمامی دوران‌ها بوده و ادبیات اسلامی را به‌عمق معنوی و اخلاقی خود آراسته است.

ادبیات فارسی، به‌ویژه در دوره کلاسیک، همواره تحت تأثیر تعالیم قرآنی قرار داشته است و شاعران بزرگی چون سعدی شیرازی از این سرچشمه الهی بهره‌مند شده‌اند. بوستان، اثر گرانمای سعدی، مجموعه‌ای از حکایت‌ها و اندرزهای اخلاقی است که در آن شاعر به بیان فضیلت‌های انسانی پرداخته است. از آنجا که سعدی خود را پیرو مکتب اسلام و قرآن می‌دانسته، بررسی تطبیقی میان آموزه‌های اخلاقی سوره لقمان و مضامین بوستان می‌تواند گامی در راستای کشف ریشه‌های قرآنی ادبیات تعلیمی و اخلاقی فارسی باشد.

پژوهش حاضر با هدف بررسی بازتاب آموزه‌های اخلاقی سوره لقمان در بوستان سعدی تدوین شده است. در این تحقیق تلاش می‌شود تا با روش توصیفی-تحلیلی، شباهت‌ها و قرابت‌های میان آیات این سوره شریفه و ابیات بوستان شناسایی و تبیین شود. امید است این مطالعه در درک بهتر ارتباط میان متون دینی و ادبیات فارسی و نیز در تبیین جایگاه قرآن در شکل‌گیری اندیشه اخلاقی شاعران مسلمان مؤثر افتد.

۱-۱. پیشینه تحقیق

پژوهش‌های متعددی در زمینه ارتباط قرآن کریم با ادبیات فارسی و نیز مطالعات موضوعی سوره‌های قرآنی انجام شده است که در ادامه به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

در زمینه مطالعات تطبیقی قرآن و ادبیات فارسی، کتاب «قرآن و ادبیات فارسی» اثر حبیب‌الله فضایی از جامع‌ترین منابع موجود است که در آن شاعرانی چون حافظ، سعدی، مولانا و فردوسی از منظر قرآنی تحلیل شده‌اند. همچنین ذبیح‌الله صفا در کتاب بازتاب قرآن در ادبیات فارسی به صورت تاریخی به بررسی تأثیرپذیری شاعران فارسی از قرآن پرداخته است. در میان مقالات، می‌توان به مقاله «بازتاب قرآن در اشعار حافظ و سعدی» اثر اسماعیل حاکم‌زاده اشاره کرد که در کنفرانس بین‌المللی سعدی پژوهی ارائه شد و در آن به صورت تطبیقی به بررسی قرابت‌های قرآنی در غزلیات حافظ و بوستان پرداخته شده است. مقاله «تأثیر قرآن بر بوستان و گلستان سعدی» اثر عزت‌الله مولوی که در مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران به چاپ رسید نیز در همین راستا قابل توجه است. علاوه بر این، محمدرضا شفیعی کدکنی در مقاله‌ای با عنوان «قرآن‌پژوهی در ادبیات فارسی: چالش‌ها و روش‌ها» که در مجله عرفان منتشر شد، روش‌شناسی مطالعات تطبیقی قرآن و ادبیات فارسی را تبیین کرده است.

در زمینه مطالعات موضوعی سوره‌های قرآن، پژوهش‌های قابل توجهی انجام شده است. درباره سوره لقمان، مقاله «محتوای تربیتی سوره لقمان» در مجله معارف قرآن به تحلیل آیات مربوط به تربیت پرداخته و مقاله «تحلیل آموزه‌های اخلاقی سوره لقمان» اثر احمدحسین شریفی که در فصلنامه پژوهش‌های قرآنی منتشر شد، محورهای اخلاقی این سوره را بررسی کرده است. همچنین علی‌اکبر جعفری در مقاله «سوره لقمان و موعظه‌های پدران» که در مجله مطالعات قرآنی به چاپ رسید، ساختار روایی سوره لقمان و جنبه‌های تربیتی آن را تحلیل کرده است. در مورد سایر سوره‌ها نیز مقالات متعددی منتشر شده است؛ از جمله مقاله «بازتاب آیات سوره بقره در اشعار مولانا» اثر عباس زرقانی که در مجله ادبیات و زبان به چاپ رسید و در آن آیات مربوط به توحید و معنویت در مثنوی معنوی بررسی شده است. نجفقلی حبیبی نیز در مقاله «سوره کهف و قصص قرآنی در ادب فارسی» که در مجله تاریخ ادبیات منتشر شد، ارتباط داستان‌های قرآنی با ادبیات داستانی فارسی را بررسی کرده است.

۱-۲. هدف و ضرورت انجام تحقیق

در زمینه مطالعات مربوط به بوستان سعدی، کتاب «سعدی‌نامه» اثر محمدعلی فروغی به عنوان تحلیلی جامع از بوستان از منظر اخلاقی و ادبی شناخته می‌شود. محمدتقی مدرس رضوی نیز در کتاب «سعدی‌پژوهی» به شناسایی منابع و تأثیرات قرآنی و حدیثی در بوستان پرداخته است. غلامحسین یوسفی در کتاب بوستان سعدی ساختار و محتوای این اثر را با تأکید بر معنویت اسلامی بررسی کرده است. در میان مقالات، مقاله «بوستان سعدی و معنویت اسلامی» اثر غلامحسین یوسفی که در مجله سخن منتشر شد، ارتباط بوستان با تعالیم اسلامی را تحلیل کرده است. همچنین مقاله «اندرزهای اخلاقی در بوستان» اثر حسن سادات‌ناصری که در مجله ادبیات فارسی به چاپ رسید، اندرزهای بوستان را با متون دینی به صورت تطبیقی بررسی کرده است.

با وجود پژوهش‌های یادشده، مطالعه‌ای جامع و نظام‌مند که به صورت مستقیم و تفصیلی به بررسی تطبیقی آموزه‌های اخلاقی سوره لقمان و بوستان سعدی پرداخته باشد، تاکنون انجام نشده است. اکثر مطالعات تطبیقی موجود، قرآن را به صورت کلی در نظر گرفته و به سوره خاصی تمرکز نکرده‌اند. پژوهش حاضر درصدد است این خلأ علمی را با تمرکز بر سوره لقمان و مقایسه آن با بوستان پر کند.

۲. چارچوب نظری

سوره لقمان سی و چهارمین سوره قرآن کریم است که در مکه نازل شده است و سی و چهار آیه دارد. این سوره به واسطه محتوای غنی اخلاقی و تربیتی خود، همواره مورد توجه مفسران و پژوهشگران علوم قرآنی بوده است. هسته اصلی این سوره را نصیحت‌های لقمان حکیم به فرزندش تشکیل می‌دهد که در آنها مجموعه‌ای از ارزش‌های والای انسانی عرضه شده است. از جمله مهم‌ترین محورهای اخلاقی این سوره می‌توان به توحید و یگانگی خداوند، احترام و نیکی به والدین، شکرگزاری نعمت‌های الهی، علم و عمل، تربیت صحیح فرزندان، دوری از تکبر و غرور، و نیکی به دیگران اشاره کرد. آیه ۱۲ تا ۱۹ این سوره که به نصیحت‌های لقمان اختصاص دارد، الگویی کامل از

تربیت اسلامی را ارائه می‌دهد و در آن پدری حکیم به فرزندش سفارش می‌کند که به پدر و مادر نیکی کند، از الله بترسد، نماز را برپا دارد، به مستمندکمک کند، بر زبان خود مسلط باشد، و از تکبر و خودپسندی پرهیزد. این آموزه‌ها فراتر از زمان و مکان، راهنمای عملکرد انسان در تمامی اعصار بوده و قابلیت تطبیق با شرایط مختلف را دارا هستند.

بوستان اثر شیخ مصلح‌الدین مشهور به سعدی شیرازی است که در سال ۶۵۵ هجری قمری به پایان رسیده است. این کتاب شامل هشت باب است که هر باب به موضوع اخلاقی خاصی اختصاص دارد: اول در عدل و انصاف، دوم در احسان و سخاوت، سوم در عشق و مستی، چهارم در حکمت و آگاهی، پنجم در خردمندی و بردباری، ششم در قناعت و رضا، هفتم در تربیت و آداب، و هشتم در شکر و سپاس. بوستان به دلیل سادگی زبان، استفاده از تمثیل و حکایت، و پیوند عمیق با تعالیم اسلامی، همواره مورد توجه علاقه‌مندان به ادبیات اخلاقی فارسی بوده است. سعدی در این اثر از منابع مختلفی همچون قرآن کریم، حدیث، حکمت باستان، و تجربیات زیسته خود بهره برده و تلفیقی از این منابع را در قالبی جذاب و قابل فهم برای مخاطبان عرضه کرده است. از آنجا که قرآن کریم یکی از مهم‌ترین منابع الهام‌بخش سعدی بوده است، بررسی تطبیقی میان آیات قرآنی و ابیات بوستان می‌تواند درک عمیق‌تری از جهان‌بینی اخلاقی این شاعر بزرگ ارائه دهد.

مبنای نظری این پژوهش بر این فرض استوار است که ادبیات کلاسیک فارسی، به‌ویژه آثار اخلاقی-عرفانی، عمیقاً تحت تأثیر تعالیم قرآنی قرار داشته، شاعران مسلمان آگاهانه یا ناخواسته از مفاهیم و مضامین قرآنی در آثار خود بهره برده‌اند. سوره لقمان به دلیل محتوای اخلاقی غنی و ساختار منطقی نصیحت‌هایش، الگوی مناسبی برای مقایسه با آثار اخلاقی ادب فارسی محسوب می‌شود. در این پژوهش، آیات کلیدی سوره لقمان شناسایی و سپس با ابیات و حکایات بوستان مقایسه می‌شوند تا میزان قرابت و بازتاب این آموزه‌ها در اثر سعدی مشخص گردد. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است و از روش تطبیقی برای شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌ها استفاده خواهد شد.

بازتاب آموزه‌های اخلاقی سوره لقمان در بوستان سعدی

سوره لقمان به‌عنوان یکی از سوره اخلاقی قرآن کریم، مجموعه‌ای از ارزش‌های والای انسانی را در قالب نصیحت‌های پدرانه به فرزند عرضه می‌کند. این آموزه‌ها که شامل توحید، احترام به والدین، شکرگزاری، علم و عمل، تربیت، دوری از غرور، و نیکی به دیگران است، در بوستان سعدی نیز بازتاب گسترده‌ای یافته است. در این بخش به بررسی تطبیقی این آموزه‌ها در دو متن می‌پردازیم.

۱. توحید و ایمان به خداوند یگانه

یکی از محورهای اصلی سوره لقمان، توحید و ایمان به یگانگی خداوند است. در آیه ۱۳ سوره لقمان می‌خوانیم: «وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ»؛ یعنی «و هنگامی که لقمان به فرزندش در حال موعظه گفت: پسر! شرک به خدا نیاور که شرک ستمی بزرگ است.» این توصیه صریح، بنیادین‌ترین اصل ایمان اسلامی را تشکیل می‌دهد و نشان‌دهنده اهمیت خالص بودن در عبادت و پرستش است.

سعدی در بوستان نیز بارها به موضوع توحید پرداخته و بر یگانگی خداوند تأکید کرده است. در ابیات آغازین بوستان، شاعر با ستایش خداوند یگانه می‌پردازد و صفات خداوند را شاعرانه برمی‌شمارد. در باب پنجم بوستان، شاعر در حکایتی نوعی از شرک را مطرح می‌کند و می‌گوید:

مرا صورتی برنیاید زدست که نقشش معلم زیبالا نیست
گرت صورت حال بد یا نکوست نگارنده دست تقدیر، اوست
در این، نوعی از شرک پوشیده هست که زیدم بیازرد و عمروم بخشست
گرت دیده بخشد خداوند امر نبینی دگر صورت زید و عمرو
(سعدی، ۱۳۵۶: ۲۹۰ و ۹۱)

۲. احترام و نیکی به والدین

دومین محور مهم سوره لقمان، احترام و نیکی به والدین است. در آیه ۱۴ سوره می‌خوانیم: «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَمَتَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ»؛ یعنی

«و به انسان درباره پدر و مادرش سفارش کردیم که مادرش او را با سختی بر ضعف حمل کرد و شیردهی اش در دو سال است. شکر من و پدر و مادرت را به جا آور که بازگشت به سوی من است.» این آیه ضمن تأکید بر حقوق والدین، اهمیت شکرگزاری را نیز یادآور می‌شود.

سعدی در بوستان با حکایت معروف «جوانی سر از رای مادر بتافت» در باب هشتم به موضوع احترام به مادر و اهمیت آن به زیبایی می‌پردازد و با یادآوری زحمات مادر در زمان خردسالی و شیرخواری جوان و ذکر ناتوانی مجدد انسان‌ها در زمان مرگ این نکته را ذکر می‌کند.

نه در مهد نیروی حالت نبود؟ مگس راندن از خود مجالت نبود؟
تو آنی که از یک مگس رنجه‌ای که امروز سالار و سرپنجه‌ای
به حالی شوی باز در قعر گور که نتوانی از خویشتن دفع مور
(سعدی، ۱۳۵۶: ۳۴۱)

۳. شکرگزاری نعمت‌های الهی

شکرگزاری سومین محور مهم سوره لقمان است. در آیه ۱۲ می‌خوانیم: «وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ؛ و به تحقیق به لقمان حکمت دادیم که شکر خدا را به جا آور و هر کس شکر کند، فقط به نفع خود شکر می‌کند و هر کس کفران کند، بی‌گمان خدا بی‌نیاز و ستوده است.» این آیه به خوبی نشان می‌دهد که شکرگزاری نه تنها وظیفه‌ای اخلاقی، بلکه ضرورتی معنوی است که به خود انسان بازمی‌گردد.

سعدی در بوستان بارها به موضوع شکرگزاری پرداخته و آن را ستوده است. در باب هشتم که به شکر و سپاس اختصاص دارد، می‌گوید:

نفس می‌نیارم زد از شکر دوست که شکری ندارم که درخورد اوست
عطایی است هر موی او بر تنم چگونه به هر موی شکری کنم
ستایش خداوند بخشنده را که موجود کرد از عدم بنده را

...

چو پاک آفریدت، به هُش باش و پاک که ننگ است نپاک رفتن به خاک
(سعدی، ۱۳۵۶: ۳۳۹)

این تأکید بر شکرگزاری در بوستان، نشان‌دهنده همسویی عمیق اندیشه اخلاقی سعدی با تعالیم قرآنی است.

۴. امر به معروف و نهی از منکر

یکی از نصیحت‌ها و آموزه‌های قابل توجه لقمان به فرزند، توصیه به امر معروف و نهی از منکر است. در بخشی از آیه ۱۷ آمده است: «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ؛ ای پسرک من، نماز را برپا دار و به کار پسندیده وادار و از کار ناپسند باز دار». اهمیت این موضوع - اگر به روشی درست انجام شود - هدایت جامعه به سمت و سویی است که منجر به فلاح و رستگاری خواهد شد و به همین سبب بلافاصله پس از امر به نماز ذکر شده است.

سعدی نیز با زبانی شاعرانه به این حرکت مهم اجتماعی و اصل تربیتی اشاره می‌کند و اهمیت درست انجام شدن آن را با بی‌غرض بودن و نرم‌خویی در این راه همراه می‌کند:

نصیحت که خالی بود از غرض چو داروی تلخ است رفع مرض
(همان: ۱۲۱)

سعدی در حکایت هفتم باب چهارم به نکات عملی درباره امر به معروف و نهی از منکر اشاره دارد و آن را منوط به توانایی و موقعیت اجرای آن می‌کند.

۵. تربیت صحیح فرزندان

تربیت صحیح فرزندان یکی از مهم‌ترین محورهای سوره لقمان است. در آیات ۱۳ تا ۱۹، لقمان مجموعه‌ای از سفارش‌ها را به فرزندش می‌کند که الگویی کامل از تربیت اسلامی را ارائه می‌دهد. این آیات شامل سفارش به نمازخوانی، کمک به نیازمندان، صبر و شکیبایی، دوری از تکبر و... است.

سعدی در بوستان، به موضوع تربیت می‌پردازد و نکاتی را در ابیات ذکر می‌کند. برای مثال در بخشی از آیه ۱۷ سوره لقمان، انسان به صبر بر مصائب توصیه شده است: «وَاصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ

ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ؛ و بر آسیبی که بر تو وارد آمده است شکیبیا باش. این [حاکمی] از عزم [و اراده تو در] امور است.»

سعدی نیز در ابیاتی می گوید:

غلامی شکستش سر و دست و پای که باری نگفتت: که اینجا می پای؟

...

کسی گفتش: ای شوخ دیوانه رنگ عجب صبر داری تو بر چوب و سنگ
بگفت: این جفا بر من از دست اوست نه شرط است نالیدن از دست دوست
(سعدی، ۱۳۵۶: ۲۰۹)

در ابیاتی دیگر نیز تربیت فرزند را شامل مواردی چون خردآموزی، آموزش زهد و پرهیزگاری، اجتناب از تن پروری و تبلی و مبادرت به کار و بهره‌گیری از دسترنج و... می‌داند.

چو خواهی که نامت بماند به جای پسر را خردمندی آموز و رای
که گر عقل و طبعش نباشد بسی بمیری و از تو نماند کسی
خردمند و پرهیزگارش برآر گرش دوست داری به نازش مدار
نوآموز را ذکر و تحسین و زه ز توبیخ و تهدید استاد به
بیاموز پرورده را دسترنج وگر دست داری چو قارون به گنج
(سعدی، ۱۳۵۶: ۳۲۹)

۶. دوری از تکبر و غرور

یکی از مهم‌ترین هشدارهای سوره لقمان، دوری از تکبر و غرور است. در آیه ۱۸ می‌خوانیم: «وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ»؛ یعنی «و صورت خود را از مردم برمگردان و در زمین با خودپسندی راه نرو که خدا هر مغرور خودپسندی را دوست ندارد.» این آیه به‌وضوح نشان‌دهنده نکوهش تکبر در اسلام است.

سعدی نیز در بوستان بارها از تکبر و غرور انتقاد کرده است. در باب چهارم که به تواضع

اختصاص دارد، می‌گوید:

ز خاک آفریدت خداوند پاک پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
حریص و جهان سوز و سرکش مباش ز خاک آفریدنت آتش مباش
(سعدی، ۱۳۵۶: ۲۳۷)

سعدی در حکایتی روی برگرداندن متکبرانه را تقبیح می‌کند:

شهنشه ز شادی چو گل بر شکفت بخندید در روی درویش و گفت
من آن کس نیم کز غرور چشم ز بیچارگان روی در هم کشم
(سعدی، ۱۳۵۶: ۲۶۳)

سعدی همچنین در حکایتی از منجمی سخن می‌گوید که مغرورانه رفتار می‌کرد و در نهایت از کسب علم محروم شد شد.

یکی در نجوم اندکی دست داشت ولی از تکبر سری مست داشت
بر کوشیار آمد از راه دور دلی پر ارادت، سری پر غرور
خردمند از او دیده بردوختی یکی حرف در وی نیاموختی
(سعدی، ۱۳۵۶: ۴۱۰)

این حکایت به‌خوبی نشان‌دهنده نگاه انتقادی سعدی به تکبر است که کاملاً با آموزه‌های سوره لقمان همسو است. لازم به ذکر است که با توجه به ابیات ذکر شده، در آموزه‌های اخلاقی سعدی هم تکبر در پیشگاه خداوند و هم تکبر در مقابل مردم مذموم شمرده شده است.

۷. حفظ زبان

یکی از سفارش‌های مهم لقمان به فرزندش، کنترل زبان و راست‌گویی است. در آیه ۱۹ می‌خوانیم: «وَأَقْصِدْ فِي مَسْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ»؛ یعنی «و در راه رفتن میانه‌رو باش و از صدای خود بکاه که ناخوشایندترین صداها صدای خران است.» این آیه ضمن تأکید بر میانه‌روی در رفتار، به کنترل صدا و زبان نیز اشاره دارد.

سعدی در بوستان به این ارزش اخلاقی که در معاشرت با سایرین اهمیت فراوانی دارد، اشاره می‌کند و در باب اول و هفتم به تأمل و اندیشه در سخن گفتن اشاره می‌کند و این نکته را یادآوری می‌کند

که فرد خردمند ابتدا می‌اندیشد و سپس گفتاری را بر زبان می‌آورد، زیرا کلامی که به زبان آمد، دیگر قابل بازگشت نیست. (زرین کوب، ۱۳۸۶: ۱۰۳)

سعدی در بیتی در باب اول بوستان آورده است که:

دل است ای خردمند زندان راز چو گفستی نیاید به زنجیر باز
(سعدی، ۱۳۵۶: ۸۳)

همچنین شخصیت معتدل و میانه رو سعدی در محتوا و فرم آثارش نمودی بارز یافته است. رعایت اعتدال در کاربرد آرایه‌ها ترکیب فارسی و عربی و طول حکایات در آثار سعدی قابل توجه است. سعدی در بوستان بر اعتدال به معنی تعادل روحی و روانی انسان و داشتن تدبیر در امور و دوری از خشونت و حسن معاشرت تأکید می‌کند و در ابیاتی در باب اول می‌گوید:

چو نرمی کنی خصم گردد دلیر وگر خشم گیری شوند از تو سیر
درشتی و نرمی به هم در به است چو رگزن که جراح و مرهم نه است
(همان: ۷۴)

۳. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی بازتاب آموزه‌های اخلاقی سوره لقمان در بوستان سعدی پرداخت. همان‌طور که ملاحظه شد، سوره لقمان به‌عنوان یکی از سور اخلاقی قرآن کریم، مجموعه‌ای از ارزش‌های والای انسانی را در قالب نصیحت‌های پدران به فرزند عرضه می‌کند. این ارزش‌ها شامل توحید، احترام به والدین، شکرگزاری، علم و عمل، تربیت صحیح فرزندان، دوری از تکبر و غرور، کنترل زبان، و کمک به نیازمندان است.

بررسی تطبیقی نشان داد که بوستان سعدی در اکثر این محورها با سوره لقمان همسویی دارد. سعدی در بوستان خود بارها به اهمیت توحید و یگانگی خداوند اشاره کرده و پرستش معبودهای دروغین را نفی کرده است. همچنین احترام و نیکی به والدین یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که سعدی در بوستان به آن پرداخته و در باب‌های مختلف، به‌ویژه در باب هفتم، بر ضرورت خدمت به والدین تأکید کرده است. شکرگزاری نعمت‌های الهی نیز در بوستان جایگاه ویژه‌ای دارد و سعدی در

باب هشتم به صورت مفصل به این موضوع پرداخته است. تربیت صحیح فرزندان، دوری از تکبر و غرور، کنترل زبان، و کمک به نیازمندان از دیگر محورهایی هستند که در هر دو متن به آنها پرداخته شده است.

نتیجه کلی این که بوستان سعدی تحت تأثیر عمیق تعالیم قرآنی، به ویژه سوره لقمان، قرار داشته و شاعر توانسته است آموزه‌های اخلاقی این سوره را در قالبی ادبی و جذاب بازآفرینی کند. این امر نشان‌دهنده اهمیت قرآن کریم به عنوان منبع الهام‌بخش در ادبیات فارسی است. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده به بررسی تطبیقی سایر سوره‌های قرآنی با آثار ادبی فارسی پردازند.

منابع

قرآن کریم.

زرین کوب، ع. (۱۳۸۹)، حدیث خوش سعدی، تهران: سخن.

سعدی، م. (۱۳۵۶)، بوستان، شرح محمد خزائلی، تهران: نشر جاویدان.

مرادی، ل.، امیری، س. م.، و خراسانی، م. (۱۳۹۷)، بررسی تطبیقی اخلاق کاربردی در صحیفه سجاده و بوستان

سعدی، پژوهش‌های اخلاقی، ۹(۳۴)، ۳۱۴-۲۹۷.

نظری، ن.، و اسدی، آ. (۱۳۹۴)، مقایسه آموزه‌های تعلیمی در شاهنامه فردوسی با بوستان سعدی، پژوهشنامه ادبیات

تعلیمی، ۷(۲۶)، ۱۸۰-۱۵۷.